

Michał Niedośpiał

Dziedziczenie ustawowe gospodarstw rolnych

Palestra 28/9(321), 29-37

1984

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

- wspomnianej współwłasności i wydzielenia im zwartych kompleksów gruntów, tworząc dla każdego z nich zespoloną pod względem ekonomicznym i prawnym jednostkę rejestrową,
- tak dokonany podział współwłasności ma charakter definitywny ze wszystkimi skutkami, jakie wynikają z sądowego lub umownego zniesienia współwłasności,
  - jeżeli w skład wspólnoty gruntowej wchodzi mienie gromadzkie, to podziałowi między współwłaścicieli podlegają tylko grunty wspólnoty, a więc z wyłączeniem mienia gromadzkiego.

MICHAŁ NIEDOŚPIAŁ

DZIEDZICZENIE USTAWOWE GOSPODARSTW ROLNYCH

Artykuł omawia podstawowe zasady dziedziczenia ustawowego gospodarstw rolnych. Ogólny jest też rys przesłanek dziedziczenia ustawowego. Zgłoszono uwagi na przyszłość. Przedmiotem analizy jest nowela do k.c. z 1982 r.

I

1. Kodeks cywilny zna dwa tytuły dziedziczenia: ustawę i testament. Silniejszym aktem powołania jest testament. Jeśli został on sporządzony, nie obowiązuje w tym zakresie dziedziczenie ustawowe. Spadek spadkobierca ustawowy nabywa z chwilą otwarcia spadku.

Krąg spadkobierców ustawowych gospodarstwa rolnego zbieżny jest w zasadzie z kręgiem spadkobierców ustawowych pozostałego majątku. Powiedziano „w zasadzie”, bo krąg spadkobierców ustawowych nie obejmuje Skarbu Państwa (art. 1059—1062 k.c.). Skarb Państwa może dziedziczyć gospodarstwo rolne w braku innych spadkobierców ustawowych gospodarstwa rolnego (art. 1063 k.c.). Do kręgu spadkobierców ustawowych gospodarstwa rolnego należą: małżonek spadkodawcy, zstępni, rodzice, rodzeństwo, zstępni rodzeństwa spadkodawcy (art. 931—935 § 1, 2 k.c.). W braku takich spadkobierców spadek może dziedziczyć Skarb Państwa (art. 935 § 3 k.c.). Spadkowe gospodarstwo rolne dziedziczą także przysposobieni na zasadach określonych w powszechnym prawie spadkowym (art. 936, 937 k.c.). Krąg spadkobierców ustawowych został rozszerzony w porównaniu z dotychczasowym stanem prawnym. Nowy krąg spadkobierców ustawowych obejmuje także dalszych zstępnych spadkodawcy niż wnuki. Odmiennie było poprzednio (art. 1060 § 1 k.c.). Obecne przepisy obejmują także dalszych zstępnych rodzeństwa spadkodawcy niż dzieci. Poprzednio krąg ten kończył się na dzieciach rodzeństwa spadkodawcy (art. 1062 § 3 k.c.). To zrównanie kręgu spadkobierców ustawowych obu mas spadkowych należy uznać za zasadne.¹ Nie ma żadnych racjonalnych przyczyn, ze względu na które krąg ten miałby być odmienny.

Nowe przepisy o dziedziczeniu ustawowym weszły w życie z dniem 6 kwietnia

¹ Podobnego zdania są: J. Szachułowicz: Zmiany ustawodawcze w prawie rolnym, cz. II, Paestra 1982, nr 8, s. 5; S. Wójcik: Nowe uregulowania w zakresie dziedziczenia gospodarstw rolnych, PiP 1982, nr 9, s. 33.

1982 r. (art. 2 § 1 ustawy nowelizującej k.c. — Dz. U. Nr 11, poz. 81). Do spadków otwartych przed tą datą stosuje się zasady dotychczasowe. Po raz pierwszy zatem ustawodawca nie nadał przepisom rolnym mocy wstecznej. Rozwiązanie legislacyjne należy uznać za zasadne. Sprzyja ono stabilizacji w zakresie stosunków prawnych.

Ustawa czyni to w ten sposób, że najpierw w art. 1059 k.c. określa przesłanki rolne wymagane od wszystkich spadkobierców ustawowych (małżonek, zstępni, rodzice, rodzeństwo, zstępni rodzeństwa spadkodawcy). Gospodarstwo rolne dziedziczą osoby, które odpowiadają warunkom wymaganym do nabycia własności nieruchomości rolnej w drodze przeniesienia własności (art. 1059 pkt 1 k.c.). Przepis ten odsyła zatem do art. 160 k.c. Osoba taka musi stale pracować w jakimkolwiek gospodarstwie rolnym bezpośrednio przy produkcji rolnej albo mieć kwalifikacje do prowadzenia gospodarstwa rolnego (art. 160 § 1 k.c.). Gospodarstwo rolne dziedziczą także osoby małoletnie bądź też pobierające naukę zawodu lub uczęszczające do szkół. Następną kategorię spadkobierców ustawowych stanowią osoby trwale niezdolne do pracy.

Ponadto niektóre osoby mogą dziedziczyć gospodarstwo rolne na podstawie tzw. zastępstwa szczególnego. Zasady te nie dotyczą małżonka oraz dzieci spadkodawcy, dziedziczą oni bowiem w grupie pierwszej i nie są wyłączeni przez inne osoby od dziedziczenia.

2. Dzieci spadkodawcy dziedziczą gospodarstwo rolne, jeżeli odpowiadają jednej z przesłanek określonych w art. 1059 k.c. Dziecko przysposobione dziedziczy po przysposabiającym, tak jakby było dzieckiem naturalnym. Dotyczy to zarówno przysposobienia pełnego jak i niepełnego. Wyliczenie trzypunktowe w art. 1059 jest dowolne. Spadkobierca bowiem z punktu pierwszego nie wyłącza od dziedziczenia spadkobiercy z punktu drugiego lub trzeciego. Osoby te dziedziczą obok siebie. Dzieci spadkodawcy muszą żyć w chwili otwarcia spadku. Przesłanki rolne z art. 1059 mają być spełnione w chwili otwarcia spadku. Ich zrealizowanie po tej dacie nie uprawnia do dziedziczenia. Utrata przesłanek rolnych po dacie otwarcia spadku nie pozbawia prawa dziedziczenia gospodarstwa rolnego. W pierwszej kolejności powołane są z ustawy do spadku dzieci spadkodawcy oraz jego małżonek; dziedziczą oni w częściach równych. Jednakże część przypadająca małżonkowi nie może być mniejsza niż jedna czwarta całości spadku (art. 931 § 1, 1058 k.c.).² *Przykład.* Spadek dziedziczy trójka dzieci i małżonek. Udział spadkowy każdego z nich wynosi 1/4. Gdy spadek dziedziczy czwórka dzieci i małżonek, to udział małżonka wynosi jedną czwartą, udziały zaś dzieci po 3/16.

3. Małżonek spadkodawcy dziedziczy gospodarstwo rolne, gdy spełnia przesłanki określone w art. 1059 k.c. Udział spadkowy małżonka w pierwszej grupie spadkobierców ustawowych określono wyżej. W drugiej grupie spadkobierców ustawowych udział małżonka w zbiegu z innymi spadkobiercami wynosi połowę spadku (art. 932 § 2, 1058 k.c.). Małżeństwo musi istnieć w chwili otwarcia spadku. Unieważnienie małżeństwa lub jego rozwiązanie przez rozwód pozbawia małżonka prawa dziedziczenia spadku. Dopuszczalne jest powództwo o ustalenie nieistnienia małżeństwa (art. 189 k.p.c.). Unieważnienie małżeństwa może wyjątkowo nastąpić po dacie otwarcia spadku (art. 18, 19 k.r.op.). Orzeczenie unieważniające małżeństwo ma moc wsteczną od daty otwarcia spadku. Małżonek jest wyłączony od dziedziczenia, jeżeli spadkodawca wystąpił o rozwód z jego winy, a żądanie rozwodu było uzasadnione. Wyłączenie małżonka od dziedziczenia następuje na mocy orzeczenia sądu (art. 904, 1058

² Co do sposobów obliczania udziałów spadkowych — por.: F. Błażucha: (w:) F. Błażucha, J. St. Piątownski, J. Policzkiewicz: *Gospodarstwa rolne — Obrót, dziedziczenie, podział*, Warszawa 1967, s. 114 i nast.

k.c.). Przesłanki małoletniości (art. 1059 pkt 2) nie stosuje się do małżonka, gdyż przez zawarcie małżeństwa uzyskuje się pełnoletniość (art. 10 § 2 k.c.).

Uwaga natury ogólnej. Art. 1059 pkt 2, 3, a także punkt 1 dotyczy **wszystkich** spadkobierców ustawowych (zstępnych, małżonka, rodziców, rodzeństwa, zstępnych rodzeństwa spadkodawcy). Wynika to z wykładni gramatycznej przepisu, **według** którego spadkobiercy dziedziczą z ustawy gospodarstwo rolne (art. 1059, **wstęp**). Odmienne było na tle poprzednio obowiązującego artykułu 1059, który **dotyczył** tylko dzieci, a stosował się odpowiednio do małżonka i dalszych krewnych **spadkodawcy** (art. 1060 § 1, 1062 § 1, arg. z art. 1062 § 3). Art. 1060 nie wymienia **obecnie** małżonka (odmiennie niż poprzedni art. 1060 § 1 zd. 1), jednakże nie **powinno** ulegać wątpliwości, że małżonek także dziedziczy z ustawy gospodarstwo rolne.³ Przy obecnej redakcji art. 1060 nie mógł wymieniać małżonka, gdyż tzw. **zastępstwo** szczególne, którego postacią jest art. 1060, nie dotyczy małżonka i dzieci **spadkodawcy**. Osoby te są powołane w pierwszej kolejności; nie ma innych osób **powołanych** z ustawy, które by ich wyłączały od dziedziczenia. Nie było zatem **potrzeby** konstruowania dla nich zastępstwa szczególnego. Por. także art. 1065 k.c. **Uwagi** poczynione przy uzasadnieniu tezy, że rodzice są powołani z ustawy do dziedziczenia gospodarstwa rolnego, również i tu mają odpowiednie zastosowanie (por. niżej: art. 1059, **wstęp**, art. 1058, art. 931—935 k.c.).

4. Na zasadzie zastępstwa szczególnego dochodzą do spadku wnuki spadkodawcy, które dziedziczą gospodarstwo rolne także wtedy, gdy ich ojciec lub matka nie mogą gospodarstwa dziedziczyć z braku warunków przewidzianych w art. 1059, a wnuki spełniają przesłanki z art. 1059 pkt 1 k.c. **Przykład**. Spadkodawca **pozostawił** jedyne dziecko nie spełniające przesłanek rolnych (z art. 1059 k.c.), syn lub córka takiego dziecka spełnia przesłanki określone w art. 1059 pkt 1 (np. **pracuje** w indywidualnym gospodarstwie rolnym bezpośrednio przy produkcji rolnej). **Wówczas** w miejsce dziecka dziedziczy ów wnuk spełniający przesłanki rolne.

Wnuki spadkodawcy dziedziczą na zasadach ogólnych, jeżeli w chwili otwarcia spadku ich ojciec lub matka (dziecko spadkodawcy) nie żyją lub są **traktowani** tak, jakby nie żyli w chwili otwarcia spadku (art. 928, 1020, 1049 — jeżeli **zrzeczenie** nie obejmuje zstępnych, testament negatywny). Osoba, która spadek odrzuciła, **została** uznana za niegodną, została wyłączona testamentem negatywnym lub **zrzekła** się dziedziczenia nie obejmującego zstępnych, a nie spełnia przesłanek rolnych, nie dziedziczy gospodarstwa rolnego.

Spadek dziedziczą przy dziedziczeniu ustawowym osoby dalsze na zasadach **zastępstwa** szczególnego, a nie na zasadach ogólnych. Por. jednak art. 1063 k.c. **Przykładowo** odrzucenie spadku przez dziecko spadkodawcy spełniające przesłanki **rolne** powoduje przejście spadku na wnuka spadkodawcy (spełniającego przesłanki **rolne** z art. 1059 k.c.). Jeśli natomiast dziecko nie spełnia przesłanek rolnych, to odrzucenie nie ma skutku względem gospodarstwa rolnego, które jest dziedziczone **przez** wnuka na zasadach zastępstwa szczególnego. Por. jednak art. 1063 k.c. Jeżeli **dziecko** spadkodawcy nie dożyło otwarcia spadku, udział spadkowy, który by mu **przypadał**, przypada jego dzieciom w częściach równych (art. 931 § 2, 1058 k.c.).

Dzieci przysposobionego przez spadkodawcę dziedziczą gospodarstwo rolne **jak** wnuki naturalne. Dotyczy to przysposobienia pełnego i niepełnego (art. 939 § 1, 937 pkt 1 k.c.). Gospodarstwo rolne dziedziczą także wnuki przysposobione. **Stosunek** przysposobienia musi istnieć w chwili otwarcia spadku.

5. Rodzice spadkodawcy dziedziczą gospodarstwo rolne na zasadach ogólnych, gdy w chwili otwarcia spadku nie ma zstępnych spadkodawcy lub **wprawdzie są,**

³ Podobnie: J. Szachulowicz: op. cit., s. 5; S. Wójcik: op. cit., s. 33.

ale są traktowani tak, jakby nie żyli w chwili otwarcia spadku (niegodność, odrzucenie lub zrzeczenie się spadku, wyłączenie testamentem od dziedziczenia — osoby te spełniały jednak w chwili otwarcia spadku przesłanki rolne). Wówczas do rodziców stosuje się przesłanki określone w art. 1059 k.c. Udział spadkowy każdego z rodziców, które dziedziczy w zbiegu z rodzeństwem spadkodawcy, wynosi jedną czwartą część tego, co przypada łącznie dla rodziców i rodzeństwa. Jeżeli jedno z rodziców nie dożyło otwarcia spadku, udział spadkowy, który by mu przypadał, przypada po połowie drugiemu z rodziców i rodzeństwu spadkodawcy. Jeżeli do spadku powołani są obok małżonka tylko rodzice albo tylko rodzeństwo, dziedziczą oni w częściach równych to, co przypada łącznie dla rodziców i rodzeństwa (art. 933, 1058 k.c.).

Nie ma przepisu, który by statuował zastępstwo szczególne rodziców spadkodawcy. Stąd możliwe są dwie interpretacje: pierwsza, że rodzice dziedziczą na podstawie zastępstwa szczególnego, druga, że rodzice nie dziedziczą na podstawie takiego zastępstwa.⁴ Wybór jednej z tych dwóch tez nie jest łatwy. Każda z nich jest możliwa. Być może ustawodawca doszedł do wniosku, że rodzice spadkodawcy ze względu na wiek są trwale niezdolni do pracy i dlatego dziedziczą gospodarstwo rolne. Lecz tak nie zawsze musi być. Stąd bardziej przekonujący wydaje się wniosek, że także rodzice dziedziczą na podstawie zastępstwa szczególnego, jeżeli żyją zstępni spadkodawcy, ale nie spełniają przesłanek rolnych z art. 1059, 1060 k.c. Taki wniosek płynie z wykładni uogólniającej przepisy o zastępstwie szczególnym (*analogia iuris*) — art. 1060, 1062 k.c. Także względy etyczne przemawiają za dopuszczeniem tej kategorii osób do dziedziczenia gospodarstwa rolnego. Również względy produkcyjne nie sprzeciwiają się temu. Osoby starsze przez długotrwałe wykonywanie zawodu rolnika nabyły umiejętności praktyczne do wykonywania zawodu rolnika.

Do kręgu spadkobierców ustawowych zalicza się także rodziców spadkodawcy.⁵ Uchylenie art. 1061 (art. 1 pkt 15 ustawy nowelizującej) nie oznacza, że nie dziedziczą oni gospodarstwa rolnego. Ma ono tylko taki sens, że do rodziców stosuje się art. 1059. Potwierdza to art. 1063 k.c., w którym ustawa wyraźnie wspomina o „krewnych powołanych do dziedziczenia z ustawy” (art. 933 w zw. z art. 1058 k.c.). Ponadto odmienna wykładnia nie byłaby uzasadniona ze względów społecznych i humanitarnych. Nie ma też żadnych racjonalnych powodów, aby gorzej traktować rodziców niż innych spadkobierców ustawowych. Sens takiego uregulowania widać zwłaszcza wtedy, gdy porówna się art. 1061 (uchylony) z obecnym art. 1059 k.c. Otóż poprzednio rodzice spadkodawcy dziedziczyli gospodarstwo rolne na zasadach złagodzonych w porównaniu z innymi spadkobiercami ustawowymi (por. poprzedni art. 1059 z art. 1061 k.c.). Wystarczyło bowiem, że osoby te były trwale niezdolne do pracy lub posiadały kwalifikacje rolne, i wtedy nie musiały odpowiadać zaostrożonym przesłankom z art. 1059. Jeżeli jednak osoby te spełniały warunki z wymienionego ostatnio przepisu, a nie spełniały przesłanek z art. 1061 k.c., to dziedziczyły gospodarstwo rolne. Było tak dlatego, że art. 1061 k.c. był przywilejem, a nie ograniczeniem dla rodziców. W konsekwencji sformułowanie art. 1 pkt 15 ustawy nowelizującej należy uznać za niezbyt poprawne, ale mimo to nie zmieniające istotnego stanu rzeczy. Rodzice dziedziczą zatem gospodarstwo rolne, w szczególności jeżeli pracują w jakimkolwiek gospodarstwie rolnym bezpośrednio przy produkcji rolnej lub jeśli mają kwalifikacje rolne (art. 1058, 933, 1959, 160 § 1 k.c.).

6. Rodzeństwo spadkodawcy dziedziczy gospodarstwo rolne na zasadach ogólnych

⁴ Tezę drugą przyjął S. Wójcik: op. cit., s. 35.

⁵ Podobnie: J. Szachulowicz: op. cit., s. 5; S. Wójcik: op. cit., s. 35.

(art. 1059 k.c.) wówczas, gdy nie ma zstępnych spadkodawcy lub gdy są oni traktowani tak, jakby nie żyli w chwili otwarcia spadku. Rodzeństwo spadkodawcy, które w chwili otwarcia spadku odpowiada warunkom przewidzianym w art. 1059 pkt 1, dziedziczy gospodarstwo rolne także wtedy, gdy zstępni spadkodawcy nie mogą gospodarstwa dziedziczyć z braku warunków przewidzianych w art. 1059 lub w art. 1060. W ten sposób rodzeństwo spadkodawcy dziedziczy na zasadach zastępstwa szczególnego. Udział spadkowy każdego z rodzeństwa został już podany wyżej. Spadek dziedziczy także rodzeństwo przyrodnie.

7. Dzieci rodzeństwa spadkodawcy dziedziczą gospodarstwo rolne na zasadach ogólnych (art. 1059 k.c.), gdy ich ojciec lub matka nie żyją w chwili otwarcia spadku lub są traktowani tak, jakby nie żyli w tej chwili. W granicach określonych w art. 934 dzieci rodzeństwa spadkodawcy, które w chwili otwarcia spadku odpowiadają warunkom przewidzianym w art. 1059 pkt 1, dziedziczą gospodarstwo rolne także wtedy, gdy ich ojciec lub matka nie mogą gospodarstwa dziedziczyć z braku warunków przewidzianych w art. 1059 lub w art. 1062 § 1 (art. 1062 § 2 k.c.). Jest to zastępstwo szczególne. Jeżeli którekolwiek z rodzeństwa spadkodawcy nie dożyło otwarcia spadku pozostawiając zstępnych, to udział spadkowy, który by mu przypadł, przypada jego zstepnym. Podział tego udziału następuje według zasad, które dotyczą podziału między dalszych zstępnych spadkodawcy (a zatem w częściach równych — art. 931 § 2 k.c.) — art. 934, 1058 k.c.

Dalsi zstępni spadkodawcy niż wnuki mogą dziedziczyć gospodarstwo rolne na zasadach ogólnych lub zastępstwa szczególnego (art. 1060 zd. 2 k.c.). To samo dotyczy dalszych zstępnych rodzeństwa spadkodawcy niż ich dzieci (art. 1062 § 2 zd. 2 k.c.).

8. Jak już wspomniano, Skarb Państwa dziedziczy gospodarstwo rolne w braku innych spadkobierców ustawowych gospodarstwa rolnego.

II

Należy teraz porównać obecne uregulowanie ustawowe z poprzednim. Przesłanki dziedziczenia ustawowego zostały ujęte szerzej niż uprzednio. Wystarcza obecnie praca w jakimkolwiek gospodarstwie rolnym (indywidualnym lub innym albo osoby fizycznej lub prawnej — obecny art. 1059 pkt 1 k.c., poprzedni zaś art. 1059 pkt 1—3 k.c.). Dyskusje, które wywoływało dziedziczenie przez tzw. spadkobiercę rezerwowego (art. 1059 § 2 k.c.), są obecnie nieaktualne. Konstrukcja teoretyczna tej instytucji przy dziedziczeniu ustawowym sprowadzała się do tego, że spadkobierca taki dziedziczył gospodarstwo, jeśli miał kwalifikacje rolne i nie później niż przed upływem sześciu miesięcy od otwarcia spadku oświadczył w sądzie lub w państwowym biurze notarialnym gotowość prowadzenia gospodarstwa należącego do spadku, a jednocześnie żadna ze współdziedziczących z takim spadkobiercą osób nie odpowiadała przesłankom z art. 1059 § 1 pkt 1—3 k.c. Instytucja ta występowała przy wszystkich spadkobiercach ustawowych — z wyjątkiem rodziców, dla których przesłanki były ujęte łagodniej (art. 1061), wystarczyły bowiem tym osobom same kwalifikacje bez konieczności składania oświadczenia rolnego i braku osób współdziedziczących z art. 1059 § 1 pkt 1—3 k.c. Wszystkie te wątpliwości na tle obecnego stanu normatywnego są nieaktualne (art. 160 § 1 pkt 2, art. 1059 pkt 1 k.c.). Ustawa wymaga samych tylko kwalifikacji rolnych, bez obowiązku składania oświadczenia rolnego w zawitym terminie i bez badania, czy współspadkobiercy odpowiadają określonym przesłankom (por. obecny art. 1059 pkt 1, 160 § 1 pkt 2 z poprzednim art. 1059 § 2 k.c.).

Na tle poprzednich przepisów konstrukcja teoretyczna zastępstwa szczególnego⁶ sprowadzała się do tego, że spadkobierca taki dziedziczył na podstawie ustawy, mimo że żył bliższy krewny wyłączający go w normalnym porządku rzeczy od dziedziczenia, lecz ów krewny nie spełniał przesłanek rolnych, natomiast spadkobierca taki spełniał obostrzone warunki: pracował w spadkowym gospodarstwie rolnym, przy czym praca ta stanowiła dla niego główne źródło utrzymania (art. 1060 § 2, 1062 § 2, 3). Dla rodziców ta ostatnia przesłanka była złagodzona (art. 1061 zd. 2), nie wymagało się bowiem, aby praca stanowiła dla nich główne źródło utrzymania (musieli oni spełniać przesłanki z art. 1061 zd. 1 lub z art. 1059 k.c.). Ustawodawca utrzymał obecnie konstrukcję zastępstwa szczególnego (art. 1060, 1062 § 2, 3), lecz odmiennie określił jego przesłanki. Spadkobierca taki powinien spełniać warunki z art. 1059 pkt 1 (w zw. z art. 160 § 1 pkt 1, 2), tj. stale pracować przy produkcji rolnej i mieć kwalifikacje do prowadzenia gospodarstwa rolnego. Przesłanki te ujęte są zatem łagodniej niż poprzednio, gdyż brak warunku głównego źródła utrzymania, wystarcza bowiem praca w każdym gospodarstwie rolnym, nie tylko spadkowym; występuje tu dodatkowa przesłanka, nie znana poprzednio: kwalifikacje rolne. Mimo to ustawodawca powinien przepisy o zastępstwie szczególnym uchylić. Osobę, która żyje w chwili otwarcia spadku, a nie spełnia przesłanek rolnych, powinno się traktować tak, jakby nie żyła w chwili otwarcia spadku. Dalsi krewni powołani w jej miejsce według zasad ogólnych dochodziliby do spadku na podstawie art. 1059. Ma to znaczenie z uwagi na art. 1059 pkt 2, 3 k.c.

Przepisy o dziedziczeniu testamentowym przez osoby należące do kręgu spadkobierców ustawowych mogą być tłumaczone w dwojaki sposób (art. 1065 § 2 k.c.). Wstęp tego paragrafu wspomina o osobach należących do kręgu spadkobierców ustawowych gospodarstwa rolnego, końcowe natomiast sformułowanie tekstu wymaga, aby była to osoba uprawniona do dziedziczenia tego gospodarstwa z ustawy. *Prima facie* chodzi zatem o osobę, która odziedziczyłaby spadkowe gospodarstwo rolne, gdyby doszło do dziedziczenia ustawowego. A zatem w § 2 nie chodziłoby o każdą osobę należącą do kręgu spadkobierców ustawowych, ale tylko o taką, która odziedziczyłaby spadkowe gospodarstwo rolne. Nazwijmy to przyjęcie rozwiązaniem pierwszym. Tej sprzeczności unika się, gdy się przyjmie rozwiązanie drugie, a mianowicie że w § 2 art. 1065 k.c. chodzi o osobę należącą do kręgu spadkobierców ustawowych, która jest uprawniona do dziedziczenia tego gospodarstwa z ustawy; natomiast nie to jest istotne, czy osoba taka na podstawie ustawy rzeczywiście dziedziczyłaby gospodarstwo spadkowe (np. jest powołana w drugiej kolejności).

Uzasadnienie normatywne ma teza druga.⁷ Niesłuszne jest twierdzenie, że owa druga interpretacja prowadzi do obejścia przepisów o tzw. zastępstwie szczególnym (art. 1060, 1062 k.c.). Nie można za pomocą testamentu obchodzić przepisów o dziedziczeniu ustawowym (art. 1060, 1062 k.c.), które przecież tylko w tym porządku obowiązują. Zagadnienie nie sprowadza się do obejścia prawa, lecz do tego, czy przesłanki wymagane przez przepisy o dziedziczeniu ustawowym (art. 1060, 1062 k.c.) zostały podniesione również do rangi przesłanek wymaganych przy dziedziczeniu testamentowym. Wykładnia ustawy, w tym art. 1065 k.c., prowadzi do wniosku, że kodeks cywilny tak nie uczynił. W literaturze na ten temat słusznie przeważało stanowisko, że przepisów o tzw. zastępstwie szczególnym nie stosuje się do dziedziczenia testamentowego. Nie ma potrzeby, aby obecnie inaczej tę rzecz rozwiązywać.

⁶ Por. J. Szachułowicz: op. cit., s. 6.

⁷ Por.: S. Wójcik: op. cit., s. 37; M. Niedośpiał: Dziedziczenie testamentowe gospodarstw rolnych przez osoby fizyczne, *Paestra* 1983, nr 10, s. 27 i nast.

Przy powyższej interpretacji art. 1065 § 2 utrzymywanie instytucji zastępstwa szczególnego jest dyskusyjne (wystarczy zmienić podstawę powołania z ustawy na testament i powołanie będzie ważne). *Przykład.* Spadkodawca powołuje do gospodarstwa rolnego małoletniego wnuka A, mimo że żyje w chwili otwarcia spadku dziecko spadkodawcy B (ojciec lub matka osoby A) nie spełniające wymagań z art. 1059 k.c. Przy interpretacji pierwszej art. 1065 § 2 powołanie wnuka jest bezskuteczne (brak wymagań z art. 1060 k.c.), przy wykładni drugiej powołanie wnuka jest ważne (art. 1059 pkt 2).

Jeżeli ani małżonek spadkodawcy, ani żaden z jego krewnych powołanych do dziedziczenia z ustawy nie odpowiada warunkom przewidzianym do dziedziczenia gospodarstwa rolnego albo jeżeli uprawnione do dziedziczenia są wyłącznie osoby, które w chwili otwarcia spadku są trwale niezdolne do pracy, to gospodarstwo dziedziczą spadkobiercy na zasadach ogólnych (art. 1063 k.c.).⁸ Obecny art. 1063 k.c. odmiennie reguluje dziedziczenie gospodarstw rolnych niż poprzedni art. 1063. Poprzednio jeżeli ani małżonek spadkodawcy, ani żaden z jego krewnych powołanych do dziedziczenia z ustawy nie odpowiadał warunkom przewidzianym do dziedziczenia gospodarstwa rolnego, to gospodarstwo przypadało Skarbowi Państwa (art. 1063 § 1 k.c.). Skarb Państwa był uważany za spadkobiercę ustawowego gospodarstwa rolnego także wtedy, gdy do dziedziczenia uprawnione były wyłącznie osoby, które w chwili otwarcia spadku były trwale niezdolne do pracy; w wypadku takim Skarb Państwa dokonywał na rzecz tych osób spłat odpowiadających wartości ich udziałów w gospodarstwie spadkowym po odliczeniu długów związanych z prowadzeniem tego gospodarstwa (art. 1063 § 2 k.c.). Przepis powyższy nie dotyczył osób, dla których praca w tym gospodarstwie stanowiła główne źródło utrzymania, jeżeli wykazały, że mają warunki do prowadzenia tego gospodarstwa przy pomocy małżonka lub osób bliskich posiadających kwalifikacje do prowadzenia gospodarstwa rolnego (art. 1063 § 3 k.c.). Poprzednio zatem spadkowe gospodarstwo rolne w powyższych sytuacjach dziedziczył Skarb Państwa. Obecnie w analogicznych sytuacjach nie dziedziczy Skarb Państwa, lecz spadkobiercy na zasadach ogólnych, nie wymaga się zatem przesłanek rolnych z art. 1059 i nast. k.c. Art. 1063 k.c. daje tu pole do dwójakiej interpretacji. Rzecz dotyczy wykładni słowa „powołanych do dziedziczenia z ustawy”. Po pierwsze, terminem tym można objąć osoby, które dziedziczyłyby gospodarstwo rolne przy dziedziczeniu ustawowym, lecz nie spełniają przesłanek rolnych. Po drugie, można twierdzić, że art. 1063 stosuje się wtedy, gdy żaden ze spadkobierców ustawowych nie spełnia przesłanek rolnych (chodzi tu o małżonka, zstępnych spadkodawcy, rodzeństwo, rodziców, zstępnych rodzeństwa spadkodawcy). Wykładnia ustawy prowadzi do wniosku, że ustawodawca przyjął rozwiązanie pierwsze. *Przykład.* Do kręgu spadkobierców ustawowych po spadkodawcy A należy B (dziecko spadkodawcy) oraz C (wnuk spadkodawcy, dziecko osoby B). Przy interpretacji drugiej nie miałyby zastosowania art. 1063 k.c., gdyż jest małoletni wnuk spadkodawcy. Jednocześnie spadku nie mógłby dziedziczyć nikt, tj. ani dziecko, ani wnuk, ani Skarb Państwa. Przemawia to przeciwko koncepcji drugiej, a za przyjęciem koncepcji pierwszej. Przy niej spadek byłby dziedziczony na zasadach ogólnych i przypadłby dziecku spadkodawcy.⁹ Rozwiązanie art. 1063 jest zgodne z art. 131 k.c., w którym ustawodawca gwarantuje własność i całkowitą ochronę indywidualnych gospodarstw rolnych, stanowiących trwałe i równoprawny

⁸ Co do wykładni art. 1063 — por.: J. Szachułowiec: op. cit., s. 6; S. Wójcik: op. cit., s. 36.

⁹ Odmiennie K. Borkowska: Dziedziczenie ustawowe gospodarstwa rolnego przez wnuków spadkodawcy w świetle nowelizacji kodeksu cywilnego, NP 1983, nr 1, s. 50. Według autorki gospodarstwo dziedziczy małoletni wnuk.

element społeczno-gospodarczego ustroju państwa polskiego.¹⁰ Zasady obecnego art. 131 k.c. nie były realizowane przez poprzedni art. 1063 k.c. (dziedziczenie Skarbu Państwa).

III

1. Przez „pracę” w gospodarstwie rolnym (art. 1059 pkt 1, 160 § 1 pkt 1) należy rozumieć wykonywanie przez osobę czynności związanych z funkcjonowaniem gospodarstwa rolnego w ramach przyjętego podziału pracy.¹¹ Jest nią również praca w gospodarstwie domowym. Przesłanka ta powinna być tłumaczona rozszerzająco. Jest ona pojęciem ekonomicznym. Ustawa wymaga, aby była to praca stała,¹² a nie dorywcza, na przykład w czasie urlopu wypoczynkowego. Kodeks nie wymaga określonego stażu pracy. Ocena, czy jest ona stała, musi być zrelatywizowana do okoliczności konkretnej sytuacji. Nieistotny jest tytuł prawny, na podstawie którego jest ona świadczona. Osoba pracująca nie musi być właścicielem lub posiadaczem gospodarstwa rolnego. Podmiot taki może być zatrudniony poza gospodarstwem rolnym. Praca w nim nie musi stanowić dla tej osoby głównego źródła utrzymania.¹³ Praca może być wykonywana w jakimkolwiek gospodarstwie rolnym (uspołecznionym, indywidualnym). Musi być ona wykonywana bezpośrednio przy produkcji rolnej.¹⁴ Świadczenie pracy nie musi polegać na wytwarzaniu produktów rolnych. Ustawa wymaga pracy w gospodarstwie rolnym. Należy je rozumieć w sensie potocznym. Przerwa w pracy w gospodarstwie rolnym nie stanowi przeszkody do uznania, że osoba zainteresowana odpowiada warunkom określonym w art. 160 § 1 pkt 1 k.c. Pracą w gospodarstwie rolnym jest również prowadzenie indywidualnego gospodarstwa rolnego, przez co należy rozumieć kierowanie, zarządzanie nim bez obowiązku osobistej pracy prowadzącego w tym gospodarstwie. Gospodarstwo może być prowadzone na własny lub cudzy rachunek. Prowadzącym gospodarstwo rolne może być także dzierżyciel. Prowadzenie indywidualnego gospodarstwa rolnego jest formą pracy umysłowej.

2. Przesłanką dziedziczenia gospodarstwa rolnego są także kwalifikacje teoretyczne (art. 1059 pkt 1, 160 § 1 pkt 2 k.c.). Kodeks cywilny nie określa kwalifikacji teoretycznych. Czyni to rozporządzenie wykonawcze do kodeksu cywilnego.¹⁵ Za kwalifikacje do prowadzenia gospodarstwa rolnego uważa się ukończenie szkoły rolniczej, przysposobienia rolniczego lub uzyskanie tytułu kwalifikacyjnego w zawodach rolniczych. Nazwa szkoły i zakres przygotowania zawodowego, jeżeli tylko ich zadaniem jest przysposobienie do prowadzenia gospodarstwa rolnego, nie są w rozporządzeniu rolnym wyczerpująco określone. Może to być dla przykładu szkoła przysposobienia rolniczego, zasadnicza szkoła rolnicza lub ogrodnicza. Za mające kwalifikacje teoretyczne należy uznać także osoby, które uzyskały świadectwo lub

¹⁰ Podkreśla to J. Szachulowicz: *Zmiany ustawodawcze w prawie rolnym*, cz. I. *Palestra* 1982, nr 6—7, s. 1 i nast.

¹¹ W sprawie definicji pojęcia pracy — por.: J. Szachulowicz: *op. cit.*, s. 7; S. Wójcik: *Przeniesienie własności nieruchomości rolnej między osobami fizycznymi w świetle zmian kodeksu cywilnego*, *NP* 1983, nr 1, s. 26.

¹² Por.: B. Banaszkiwicz, A. Pięta: *Podmiotowe warunki nabycia własności nieruchomości rolnej w drodze przeniesienia własności*, *NP* 1983, nr 6, s. 19; J. Szachulowicz: *op. cit.*, s. 7; S. Wójcik: *op. cit.*, s. 27.

¹³ *Odm.* J. Szachulowicz, *l.c.*

¹⁴ Por. J. Szachulowicz: *op. cit.*, s. 8.

¹⁵ *Rozp.* RM z dnia 28.XI.1964 r. w sprawie przenoszenia własności nieruchomości rolnych, znoszenia współwłasności takich nieruchomości oraz dziedziczenia gospodarstw rolnych, *Dz. U.* z 1983 r., nr 19, poz. 86 (tekst jednolity).

dypłom pracownika wykwalifikowanego bądź mistrza w zawodach rolniczych (tytuł kwalifikacyjny) — uchwała nr 367 Rady Ministrów z dnia 21 sierpnia 1959 r. w sprawie przyznawania robotnikom tytułów kwalifikacyjnych.

3. Osobą małoletnią jest podmiot, który nie ukończył lat 18. Za pobierających naukę zawodu należy uznać w szczególności osoby odbywające wstępny staż pracy, przygotowanie zawodowe w formie nauki zawodu lub przyuczenia do wykonywania określonej pracy. „Za osobę pobierającą naukę zawodu w rozumieniu przepisów o dziedziczeniu gospodarstw rolnych należy uważać osobę zdobywającą zawód mający zapewnić w przyszłości utrzymanie się takiej osoby i ewentualnie utrzymanie przez nią rodziny. Chodzić więc tu może o osoby uczące się rzemiosła w warsztatach robotniczych, na kursach przygotowujących do zawodu, w szkołach zawodowych — zasadniczych (...), średnich oraz podobnego rodzaju zakładach nauczania w zasadzie podstawowego”¹⁶. Z tymi stwierdzeniami należy się zgodzić, z jedną wszelako modyfikacją: wyliczenie powyższe nie jest wyczerpujące, lecz przykładowe.

4. Spadkobiercę gospodarstwa rolnego uważa się za trwale niezdolnego do pracy, jeżeli: 1) osiągnął wiek — kobieta 60 lat, mężczyzna 65 lat, i nie wykonuje stałej pracy, która stanowiłaby dla niego główne źródło utrzymania, lub 2) został zaliczony do I lub II grupy inwalidów w trybie i na zasadach określonych w przepisach o powszechnym zaopatrzeniu emerytalnym pracowników i ich rodzin (§ 7 ust. 1, 3 rozp. RM z dn. 28.XI.1964 r., tekst jednolity: Dz. U. z 1983 r. Nr 19, poz. 86). Nie uważa się spadkobiercy za trwale niezdolnego do pracy, jeżeli mimo przekroczenia wieku emerytalnego (65, 60 lat) pracuje w gospodarstwie rolnym lub je prowadzi. Osoba taka dziedziczy na podstawie art. 1059 pkt 1 k.c.

¹⁶ Uchwała SN z dnia 27.XI.1978 r. III CZP 79/78, OSNCP 1979, nr 5, poz. 94.

ANTONI FELUŚ

O DOPUSZCZALNOŚCI OPINIOWANIA TESTAMENTÓW HOLOGRAFICZNYCH BEZ MATERIAŁU PORÓWNAWCZEGO (zagadnienia metodologiczne)

Opiniowane — w ramach ekspertyzy pisma ręcznego — w testamentowym postępowaniu spadkowym jest możliwe mimo braku materiału porównawczego testatora. Jeżeli chodzi o testament holograficzny, jest ono możliwe wówczas, kiedy konkretny wypadek będzie można podciągnąć pod ogólne prawo nauki z dziedziny fizyko-chemicznej lub lingwistycznej albo też grafologicznej. Zwłaszcza zaś możliwe jest wyeliminowanie autentyczności, natomiast jej potwierdzenie może narażać poważniejsze trudności.

I

Bieg rzeczy sprawił, że w nie tak odległej przeszłości wypadło mi kilka razy opiniować w sytuacji, którą zapewne każdy uznałby za całkowicie nietypową, jak na badanie pisma ręcznego. A nietypową dlatego, że za każdym razem bra-